

ҚАЗАҚТЫҢ
ЗЕРГЕРЛІК
ӨНЕРІ

ЮВЕЛИРНОЕ
ИСКУССТВО
КАЗАХОВ

JEWELER'S
ART OF
KAZAKHS

Ш.Ж. Тохтабаева
Sh.Zh. Tokhtabaeva

ҚАЗАҚТЫҢ
ЗЕРГЕРЛІК
ӨНЕРІ

ЮВЕЛИРНОЕ
ИСКУССТВО
КАЗАХОВ

JEWELER'S
ART OF
KAZAKHS

Алматыкітап баспасы
2011

Тохтабаева Ш.Ж.

Т 53 Қазақтың зергерлік өнері. – Алматы: «Алматыкітап баспасы», 2011. – 384 бет, суретті.

ISBN 978-601-01-0728-1

Құнды фотосуреттермен безендірілген бұл кітап қазақ халқының көне заманнан келе жатқан дәстүрлі қолөнерінің бір саласы – зергерлік өнеріне арналған. Альбомда ежелгі артефактілер және XVIII–XXI ғғ. дәстүрлі әйелдердің зергерлік бұйымдарымен қатар белгілі бір мөлшерде зергерлік сән өнерімен әшекейленген басқа да дүниелер (белдіктер, ат әбзелдері, тұрмыстық заттар) енгізілген.

Кітапты безендіруге пайдаланылған суреттің көпшілігі Қазақстан Республикасының Ә. Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер музейінің қорынан алынды.

Сонымен қоса басылымға қазақ зергерлерінің этностық дәстүр сабақтастығын көрсететін қазіргі заман шеберлерінің туындылары енгізілді.

Кітапта археология, этнография, фольклористика, өнертану, семиотика мәліметтері негізінде қазақтың зергерлік өнер туындыларына жүргізілген жүйелі (мәдени-генетикалық, морфологиялық-құрылымдық, көркемдік-техникалық, семиотикалық, тарихи-салыстырмалы) және кешенді сараптама қорытындылары берілді.

Мәтіндік және бай иллюстрациялық материалдар қамтылған кітап гуманитарлық бағыттағы мамандардың ғана емес, өз халқының шығармашылық мұрасына бей-жай қарамайтын қауымның да қызығушылығын тудырады сөзсіз.

Книга посвящена важнейшему виду декоративно-прикладного искусства казахов – ювелирному искусству. В альбоме помимо древних артефактов и традиционных женских украшений XVIII–XXI вв. представлены изделия (пояса, конское снаряжение, предметы быта), в которых в той или иной мере присутствует ювелирная обработка. Большинство иллюстративного материала – экспонаты из Государственного музея искусств Республики Казахстан им. А. Кастеева.

Кроме этого в издание вошли произведения современных мастеров, отражающие преемственность этнических традиций в творчестве казахских ювелиров.

В книге изложены результаты системного (культурно-генетического, структурно-морфологического, художественно-технического, семиотического, историко-сравнительного) и комплексного анализа произведений ювелирного искусства казахов с использованием данных археологии, этнографии, фольклористики, искусствоведения, семиотики.

Книга, снабженная текстовым материалом и множеством иллюстраций, будет представлять интерес не только для специалистов гуманитарного направления, но и для всех, кто неравнодушен к творческому наследию своего народа.

This book of the landscape type is dedicated to the very important branch of the applied arts of Kazakhs: the jeweler's art. In this album aside from the ancient artifacts and traditional women's jewelry of the 18th – 21st centuries you can find the items (belts, horse harnesses, household articles), in which a jeweler's work is present in this way or another. The major part of the illustrations represents the exhibits of the RK State Museum of Art named after A. Kasteev.

Besides, among them there are works of the modern professional jewelers, which reflect the continuity of the ethnic traditions together with authors' fantasy.

In the textual part of the book you can find the results of the systematic (cultural-and-genetic, structural-and-morphological, artistic-and-technical, semiotic, historical-and-comparative) and complex analyses of the works of the Kazakhs' jeweler's art, in which the author had made use of the data of archeology, ethnography, folklore, art criticism, and semiotics.

This book, containing the texts and a lot of pictures, will be of an interest not only to the specialists in the field of liberal arts, but to every person striving to know more about the art heritage of his/her nation.

**УДК 739
ББК 85.12**

© Тохтабаева Ш.Ж., 2011
© «Алматыкітап баспасы» ЖШС, 2011

Барлық құқығы заңмен қорғалған.
Кітаптың жеке тараулары мен бөлімдерін және реконструкциялық суреттерін, сызба кестелерін автордың рұқсатынсыз пайдалануға болмайды.

ISBN 978-601-01-0728-1

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫ СӨЗ	7
ҚАЗАҚТЫҢ ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕРІНІҢ БАСТАУЫ	
ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ	11
ҚАЗАҚ ЗЕРГЕРЛІК ӨНІМДЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ	
МЕН МӘН-МАҒЫНАСЫ	63
ЗЕРГЕРЛІК БҰЙЫМДАР	67
ЕРЛЕР БЕЛДІГІ	135
МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАР	149
ЖЕКЕ ТҰТЫНАТЫН ЖӘНЕ ТҰРМЫСТЫҚ ЗАТТАР	155
КИІЗ ҮЙ ЖАБДЫҚТАРЫН СӘНДЕУ	161
АСҰЙ МҮЛКІ	167
АТ ӨБЗЕЛДЕРІ	171
ҚАЗАҚТЫҢ ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕРІНДЕГІ СТИЛЬДІК БАҒЫТТАР	193
ЕРЛЕР БЕЛДІГІ	287
ЖИҢАЗ ЖӘНЕ БЫЛҒАРЫ ҚАПТАМАЛАРҒА АРНАЛҒАН МЕТАЛЛ ӨШЕКЕЙЛЕР	295
АСҰЙ МҮЛКІНЕ АРНАЛҒАН ӨШЕКЕЙЛЕР	301
АТ ӨБЗЕЛДЕРІ	311
ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӘСІБИ ЗЕРГЕРЛЕРІ	323
ҚОРЫТЫНДЫ	361
ӘДЕБИЕТ	371
ГЛОССАРИЙ	374

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	8
ИСТОКИ И СТАНОВЛЕНИЕ ЮВЕЛИРНОГО	
ИСКУССТВА КАЗАХОВ	11
ВИДЫ И СЕМАНТИКА КАЗАХСКИХ ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ	63
ЮВЕЛИРНЫЕ УКРАШЕНИЯ	67
МУЖСКИЕ ПОЯСА	135
МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ	149
ПРЕДМЕТЫ ЛИЧНОГО И ДОМАШНЕГО ОБИХОДА	155
МЕТАЛЛ В ОФОРМЛЕНИИ ИНТЕРЬЕРА ЮРТЫ	161
КУХОННЫЕ И СТОЛОВЫЕ ПРЕДМЕТЫ	167
КОНСКОЕ СНАРЯЖЕНИЕ	171
СТИЛЕВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЮВЕЛИРНОГО	
ИСКУССТВА КАЗАХОВ	193
МУЖСКИЕ ПОЯСА	287
МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ДЕКОРАТИВНОМ	
ОФОРМЛЕНИИ МЕБЕЛИ И КОЖАНЫХ ЧЕХЛОВ	295
МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ДЕКОРАТИВНОМ	
ОФОРМЛЕНИИ КУХОННОЙ УТВАРИ	301
КОНСКОЕ СНАРЯЖЕНИЕ	311
СОВРЕМЕННОЕ ЮВЕЛИРНОЕ ИСКУССТВО КАЗАХСТАНА	324
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	364
ЛИТЕРАТУРА	371
ГЛОССАРИЙ	374

CONTENTS

PREFACE	9
ORIGINS AND FORMATION OF KAZAKHS' JEWELER'S ART	11
TYPES AND SEMANTICS OF KAZAKHS' JEWELRY	63
JEWELRY	67
MEN'S BELTS	135
MUSICAL INSTRUMENTS	149
PERSONAL AND HOUSEHOLD ARTICLES	155
METAL DECORATING THE INTERIOR OF THE JURT	161
KITCHEN APPLIANCES AND TABLEWARE	167
HARNESS	171
THE STYLES OF KAZAKHS' JEWELER'S ART	193
MEN'S BELTS	287
METAL ELEMENTS IN THE DECORATIVE DESIGN OF THE	
FURNITURE AND LEATHER CASES	295
METAL ELEMENTS IN THE DECORATIVE DESIGN OF THE KITCHEN UTENSILS	301
HORSE HARNESS	311
EXPERT JEWELERS IN KAZAKHSTAN	325
CONCLUSION	367
ЛИТЕРАТУРА	371
GLOSSARY	378

АЛҒЫ СӨЗ

Қазіргі кезде техногендік, саяси, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы екпінді өзгерістерге, сондай-ақ ғаламдану процесінің күшеюіне байланысты әр халықтың өзінің тарихи-мәдени бастауларына, этностық дәстүрлеріне оралу өзекті мәселе болып отыр. Өткенді білмейінше, қазіргі кезде тиімді жасампаздық құру, ал қазіргісіз болашақты құру мүмкін емес. Қазақ халқы шығармашылығының көптеген элементтері этностың қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарған. Қазіргі кезде олар рухани дамудың, қоғамның табысты болуына мәдени негіз болып қаланған. Қазақтардың мәдени мұрасының маңызды бөлігін халықтың шығармашылық негізі мен эстетикалық бағытын бойына сіңірген сәндік-қолданбалы өнері құрайды.

Осы еңбекте берілген зергерлік бұйымдарды жинақтау 1970-жылдары басталған болатын. Бұл жұмысты 1976 жылы Т.Г. Шевченко атындағы Көркемсурет галереясымен бірлескен Республикалық Халықтық қолданбалы өнер музейі жүргізді. Оның құрамында кітап авторы да болды. Осы мекемелердің бірігуі негізінде Қазақстанның бейнелеу өнерін сақтау, зерттеу және дамытумен айналысатын еліміздегі ірі мәдени орталық – Ә. Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер музейі ашылды. Қазақстанның барлық облыстарында зергерлік өнер раритетін анықтау және жинау жұмыстары жүргізілді. Ол кезде қазақ дәстүрі толығырақ сақталатын, зергерлік бұйымдар ананың, әженің көзі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын. Қазақстанның барлық жерінде, әсіресе оңтүстік облыстарда шебер зергерлер бұйым соғатын.

XVIII–XX ғасырларға жататын жиналған заттар арасында әлемнің кез келген музейінің көрмелігі болуға лайық халықтық зергерлік өнер жәдігерлері бар.

Музей қазақтың мәдени мұрасын сақтау жолында еңбек етіп келеді. Станок арқылы салынған және сәндік-қолданбалы өнер, оның ішінде зергерлік өнер туындыларын жинау, қалпына келтіру, бұзылмайтын ету және сақтаумен қатар, музей қызметкерлері көрмеліктердің ғылыми ерекшеліктерін анықтау, зерттеу және көпшілікке таныстыру ісін жүзеге асырып, дүниежүзілік қауымдастыққа халық шығармашылығының үздік үлгілерін музей көрмелігі ретінде де, сондай-ақ таяу және алыс шетелдерде өткізілетін көшпелі көрмелерде көрсетумен де айналысып келеді.

Көпжылдық зерттеу материалдары негізінде Ш.Ж. Тоқтабаева бұған дейін қазақ сәндік-қолданбалы өнерінің сан түрлілігі мен көпқырлылығын көркем түрде сипаттайтын монография мен бірқатар ғылыми мақалалар жариялаған болатын. Бұл кітап халықтың зергерлік және металл өңдеу өнерінің жәдігерлеріне жан-жақты ғылыми түсінік берумен қатар, оқырманды қазақ халқының әлемдік мәдениет құндылықтарына қосылатын шығармашылық туындыларымен таныстырады.

Б.И. Сералиев,
ҚР Ә. Қастеев атындағы
Мемлекеттік өнер музейінің директоры

ПРЕДИСЛОВИЕ

В настоящее время в связи с бурными переменами техногенного, политического, социально-экономического характера, а также с нарастанием глобализационных процессов как никогда стало актуальным обращение к собственным историко-культурным истокам, этническим традициям. Без знания прошлого невозможно эффективно созидать в настоящем, а без настоящего не построить и будущего. Многие элементы творческой базы казахского народа сыграли важную роль в становлении и формировании этноса. В настоящее время они стали культурной подпочвой для духовного развития, успешного функционирования современного общества. Важнейшую часть культурного наследия казахов составляет декоративно-прикладное искусство, отражающее творческую суть и эстетические предпочтения казахского народа.

Комплектование представленных в данном труде ювелирных произведений началось в 1970-х годах. Эту работу проводили сотрудники Республиканского музея народного прикладного искусства, объединенного в 1976 г. с Художественной галереей им. Т.Г. Шевченко. В их числе была и автор книги. На базе слияния этих учреждений был открыт новый Государственный музей искусств Республики Казахстан им. А. Кастеева – крупнейший культурный центр страны, занимающийся сохранением, изучением и развитием изобразительного искусства Казахстана. Во всех областях Казахстана проводилась работа по выявлению и сбору раритетов ювелирного искусства. Тогда многое еще бытовало в традициях казахов, украшения передавались из поколения в поколение как память о матери, бабушке и прабабушке. Работали и народные мастера-зергеры, особенно в южных областях Казахстана.

Среди собранных артефактов, относящихся к XVIII–XX вв., имеются шедевры народного ювелирного искусства, которые могут украсить экспозицию любого музея мира.

Музей делает многое для сохранения культурного наследия казахского народа, инициированного президентом Н.А. Назарбаевым. Помимо сбора, реставрации, консервации и хранения произведений станкового и декоративно-прикладного, в том числе ювелирного искусства, сотрудники музея осуществляют научную атрибуцию, исследование и популяризацию экспонатов, демонстрируя мировому сообществу лучшие образцы народного творчества, как в экспозиции музея, так и в выездных выставках, проводимых в ближнем и дальнем зарубежье.

На основе многолетних исследований полевых материалов Ш.Ж. Тохтабаева ранее опубликовала монографии и массу научных статей, характеризующих красочное разнообразие и многие грани казахского декоративно-прикладного искусства. Настоящая книга, являясь объективным научным осмыслением шедевров ювелирного и металлообрабатывающего искусства народа, открывает читателям вершины коллективного гения этноса, тем самым знакомя с творческим вкладом казахов в общемировой фонд культурных ценностей.

Б.И. Сералиев,
директор Государственного
музея искусств РК им. А. Кастеева

PREFACE

Nowadays, due to the rapid changes of the technogenic, political, social and economic nature, and also to the increase of the globalization processes the return to one's own historical and cultural origins and ethnical traditions became topical more than ever. It is impossible to create something effectively without the knowledge of one's own past, and one cannot build the future without the present. Many elements of the creative foundation of the Kazakh nation played the important role in the establishing and forming of the ethnos. In these days they play the role of the cultural subsoil for the spiritual progress and the successful functioning of the current society. The most important part of the cultural heritage of Kazakhs forms Arts and Crafts, which represent the creative essence and esthetic preferences of the Kazakh nation.

The completion of the jewelry works presented in this book began since the 70s by the employees, including the author, of the Republic Museum of Folk Arts and Crafts integrated with the Art Gallery named after T.G. Shevchenko in 1976. Based on the unification of these two institutions, there was opened the new RK State Museum of Art named after A. Kasteev, which is now the largest cultural center in the country. It is engaged in the protection, scientific understanding and development of the Fine Arts in Kazakhstan. While discovering and collecting the jeweler's art rarities in all areas of Kazakhstan, much still existed in Kazakh nation's traditions, because jewelry was passed from one generation to the other, as memories of mothers, grandmothers, and great grandmothers. It was also possible to encounter national craftsmen-zergers, who continued to work, especially in the south regions of Kazakhstan.

Among the artifacts collected there are the masterpieces of the folk jeweler's art dated 18th-20th centuries, which can adorn the exposition of any museum all over the world.

The Museum does much to preserve the cultural heritage of the Kazakh nation, and this action was initiated by the president N.A. Nazarbayev. Besides the collecting, restoration, conservation and safekeeping of the works of the easel and applied arts, including the jeweler's art, the workers of the Museum carry out the scientific attribution, research and promotion of the exhibits, demonstrating to the world community the best samples of the folk art both in the exposition of the Museum and at the traveling exhibitions being held near and far abroad.

Sh.Zh. Tokhtabaeva on the basis of the study of the long-term field data had published her monograph and a number of memoirs before, characterizing the colourful variety and rich facets of the Kazakh arts and crafts. This album demonstrates the objective scientific understanding of the masterpieces of the jewelry and metalworking art and reveals before the world community the rise of the shared genius of the ethnos, facilitating by this the niche for the Kazakhs' art contribution into the worldwide fund of the national treasure house.

*B.I. Seraliev,
RK State
Museum of Art, Director*

Көркемөнер шығармашылығы – халықтың мәдениеті мен материалдық дүниетанымының, этностың өзін танытуының маңызды бір саласы болып саналады. Онда ұлттың өзіндік ерекшелігінің мәні, мәдениеті мен өркениетінің тамаша үлгілері ықшам әрі терең бейнеленеді. Қазақ халқының шығармашылық, философиялық көзқарасымен байланысы бар бұл өнері этномәдени болмысының қалыптасуына, ұлттық мәдениетінің дамуына айтарлықтай ықпал етті.

Қазақ халқының көне заманнан сыр шертетін дәстүрлі колөнерінде сәні мен салтанатына тәнті етерлік зергерлік өнер маңызды орын алады. Көркемөнер шығармашылығының осы бір түрі өнердің барлық буынын бойына жинаған. Тамаша пішін үлгілерін жасауда мүсіншіге тән көркемдік сезімталдығы, ою-өрнек құруда шығармашылық қиялының ұшқырлығы, бейнені кескіндеуде саусағының дәлдігі, түстік үйлесімдік құруда кескіндемешіге тән көкірек түйсігі болғанда ғана зергер шеберліктің шыңына жете алады. Өртекті өнер саласын өз бойына сіңіре білген өнер иесі қайталанбас төл туындылар жасайды. Өнер иесі жан бітірген туындының келісті пішіні, айшықты түсі мен өрнегі

Народное прикладное творчество, связанное с эстетическим преобразованием предметного мира, являлось одной из форм художественного самовыражения этноса. В нем емко и глубоко отражены суть национального своеобразия, культурно-цивилизационная идентичность. Это искусство, связанное с художественными, философскими представлениями казахов, сыграло существенную формообразующую роль в сложении своеобразной ментальности, развитии этнической культуры.

Важнейшее место в традиционном прикладном искусстве казахов занимает ювелирное искусство, создающее яркое и праздничное впечатление. Этот вид творческой деятельности аккумулирует в себе целый спектр искусств. Чтобы достичь высоких результатов ювелир должен обладать пластическим чутьем скульптора, моделируя форму изделия, художественной фантазией, создавая орнамент, точностью руки при нанесении графического рисунка, видением живописца, умеющего образовывать колористическую гармонию. Концентрация таких усилий рождает подлинное произведение искусства, камерное по характеру. Становясь владельцем ювелирного шедевра, человек имеет возможность любоваться им вблизи: игрой формы, пластическим решением, блеском и

The national applied arts, closely related to an esthetic transformation of the material world, were one of the ways of artistic and ethnic self-expression. It deeply and widely represents the essence of national peculiarity, as well as the identity of culture and civilization. This kind of art reflected creative and philosophic conceptions of Kazakh nation and played the essential and generating role in the development of its unique mentality and culture.

The major position in the traditional Kazakhs' applied arts occupies the jeweler's art, making the bright and sparkling impression. This kind of creative activity contains the wide range of different arts. To reach his best results, a jeweler must possess the following traits: the plastic flair of a sculptor while modeling the shape of his jewelry item, artistic fantasy while creating an ornament, accuracy of the hand while making the graphics, and the vision of a painter while creating the harmony of colours. Concentration of all these features gives birth to a genuine work of art in miniature. When a person becomes owner of a masterpiece of jewelry, he gains the possibility to closely admire it: the play and plastics of its shape, the sparkling and flickering of its patterned metallic texture, and the colourful shining of its gems. All this magnetism charms a human being, and let him sink into calm contemplation,

ҚАЗАҚТЫҢ ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕРІНІҢ БАСТАУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

ИСТОКИ И СТАНОВЛЕНИЕ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА КАЗАХОВ

ORIGINS AND FORMATION OF KAZAKHS' JEWELER'S ART

Б.з.б. V ғ. зергерлік
бұйымдар

Ювелирные украшения.
V в. до н.э.

Jewelry. The 5th c. BC

адамды өзіне магниттей тартып, айналаны ұмыттырып, тамаша қиял әлеміне жетелейді.

Қазақ халқының ерте заманнан бастау алған зергерлік өнері халық өмірімен, тарихымен, шаруашылығымен тығыз байланыста дамыды. Адам баласы ежелден әшекей бұйымдарды киімнің ажырамас бөлігі ретінде санаған. Сәндік үшін тағылатын әшекей бұйымдар киім-кешектің талғамдық тартымдылығын арттырумен қоса, адамға игі әсер ететін айрықша магиялық қасиетке ие деген наным-сенімге байланысты да пайдаланылған. Неолит заманынан бастап адамдар сүйектен, ұлутастан жасалған түрлі алқа, білезіктер таққан. Ер адамдар күшін, батырлығын көрсету үшін өзі аулаған аңдардың сүйектерін, тістерін әшекей ретінде пайдаланған, бұл оларды топ арасынан ерекшелеп тұратын болған. Уақыт өте келе зергерлік бұйымдардың сәндік рөлі алдыңғы орынға шыға бастайды, ал тіл-көзден, бәле-жаладан қорғау қызметі өзінің мәнін сақтап қалғанымен, екінші кезекке ысырылады.

Қазақстанның жер қойнауындағы түсті және бағалы металдардың (алтын, күміс) бай қоры ерте кезден-ақ металл өңдеу өнерін дамытуға мүмкіндік жасады. Қола дәуірінде, б.з.б. II мыңжылдықта алтыннан,

мерцанием узорной фактуры металла, красочным сиянием камней. Все это магнетически завораживает человека, дарит минуты спокойного созерцания и отрешенности от мирской суеты, позволяет погрузиться в мир красочных фантазий.

Данный вид народного творчества имеет глубокие художественно-исторические корни. Человеку всегда было присуще стремление украсить костюм различными ювелирными изделиями, основанное с одной стороны на эстетических, престижных побуждениях, с другой – магически-охранных представлениях. Со времен неолита люди надевали на себя ожерелья, браслеты, подвески из костей, раковин. Мужчины украшали себя когтями, клыками убитых ими зверей, чтобы придать себе, по принципу подобия, их силу и бесстрашие. Со временем в ювелирных украшениях начинает доминировать их декоративная роль, а магическая функция становится второстепенной, хотя и сохраняет свое значение.

Богатство недр Казахстана цветными и драгоценными металлами (золотом и серебром) с древнейших времен определило развитие художественной металлообработки. В эпоху бронзы, во II тыс. до н. э. за-

get rid of the vanity of this world, and dream away into the world of colourful fantasies.

This kind of folk art has deep artistic and history origin. The human being always tended to decorate his clothes with different jewelry, which was based, on one hand, on esthetic motives and prestige, and on the other hand, on magical and protective notions. Since the late Stone Age people wore necklaces, bracelets and pendants made of bones and shells. Men decorated themselves with claws and fangs of animals killed by them, in order to possess their strength and fearlessness according to the principle of similitude. With the lapse of time the decorative role of jewelry began to dominate, and as for its magical function, it persisted to keep its meaning, but became secondary.

The development of the decorative metalworking manufacture since the ancient times was due to the interior of Kazakhstan rich in nonferrous and precious metals, such as gold and silver. In the Bronze Age – the 2nd millennium BC – appeared the technology of casting, forging, die-forming, stamping, embossing; the basic composition techniques of metal articles manufacturing, as well as the collection of jewelry established [68, table 1, № 2, 3; 66, pp. 68, 69]]. Torcs, bracelets, rings, ornamental plaques and pendants

Қола дәуіріндегі әйел. Б.з.б.
XVIII–VIII ғғ.
Қалпына келтірілген

Женщина эпохи бронзы.
XVIII–VIII вв. до н.э.
Реконструкция

The Bronze Age woman.
The 18th-8th cc. BC

күмістен құю, керту (күптеу), соғу, шеку, оймалау, зерлеу, қарайту, қақтау, қаптау, аптау, шиыршық темірден торлау технологиясы пайда болды, сондай-ақ зергерлік бұйымдар жиынтығы қалыптасты [68, 1-кесте, №2, 3; 66; 68, 69-беттер]. Қоладан, кейде алтыннан небір айшықты өрнектер салып, асыл тастар қондырылған тарак, білезік, жүзік, қапсырмалар, белбеу әшекейлері тұтас ансамбль құрайды. Ою-өрнек декорының қарапайым геометриялық элементтері пайда болды.

Ежелгі темір дәуірі аң-құс тектес өрнектер салу стилінің дамуы, зергерлердің асыл тастарды, көбінесе алтынды кеңінен пайдалану, шекімелеу, оймыштау, бедер суреттер түсіру, зерлеу, асыл тастар қондыру, алтын жалату, сондай-ақ әшекейлердің ортасына, жиектеріне түрлі түсті тастарды қондыру секілді өнердің күрделі техникалық тәсілдерін меңгеруімен ерекшеленді. Есік қорғанының тарихына үңілсек, ерлер сырға, жүзік, білезік, шашқа тағатын бұйымдар, түрлі белдіктер таққанын, олардың киім-кешектері мен аяқкиімдері металл әшекейлермен сәнделгенін көруге болады [8]. Қола дәуірінде алтыннан жасалған заттар сирек, қола бұйымдар басым болса, б. з. б. VII–V ғасырларда алтын бұйымдар көп болған.

Қазақстан аумағындағы Есік қорғанында, Бесшатыр, Қарғалы, Алтынемел, Түгіскен, Ұйғарак, Берел қорымдарынан табылған сақ қазыналары әлемдік деңгейдегі зергерлік өнердің қайталанбас бағалы туындыларына жатады [113; 8; 9; 7]. Қоғамдық-экономикалық құрылым, идеологиялық көзқарас және белгілі бір мөлшерде тотемдік дін қалдықтарының әлі де сақталуы нәтижесінде жануарлар әлемі (құстар, үй жануарлары мен жыртқыш аңдар) шығармашылықтың басты тақырыбына

рождается технология литья,ковки,штамповки, тиснения, чеканки; складываются основные композиционные приемы изготовления металлических изделий, а также формируется набор ювелирных украшений [68, табл. 1, №2, 3; 66, с. 68, 69]. Гривны, браслеты, перстни, орнаментальные бляхи и подвески для одежды, выполнявшиеся из бронзы, реже золота, превращаются в дальнейшем в ансамбль. Появляются простейшие геометрические элементы орнаментального декора.

Эпоха раннего железа отмечена развитием «звериного» стиля, широким использованием драгоценных металлов, преимущественно золота, изобретением новых технологических приемов: гравировки, тиснения с низким рельефом, зерни, инкрустации, холодного золочения, а также введением в структуру изделий цветных камней. На примере Исыкского могильника можно говорить, что мужчины носили серьги, гривны, перстни, браслеты, заколки, наборные пояса, а также обшивали одежду и обувь металлическими бляхами [8]. Если в эпоху бронзы доминировали бронзовые украшения, а золотые встречались редко, то в VII–V вв. до н. э. преобладают золотые вещи. Сакские сокровища, обнаруженные на территории Казахстана: в Исыкском кургане, могильниках Бесшатыр, Каргалы, Алтын-Эмель, Тагискен, Ұйғарак, Берель, относятся к шедеврам ювелирного искусства мирового значения [113; 8; 9; 7]. В соответствии с общественно-экономической формацией, идеологическими воззрениями и, в определенной мере, в результате эстетизации тотемистических представлений, мир животных (птицы, домашние животные и хищники) становится не только доминирующей изобразительной темой, но и главным ассоциативным художественным языком для отображения всех аспектов универсума.

for clothes made of bronze, and more seldom of gold, next turned into ensembles. There appeared the simplest geometrical elements of ornamental décor.

The early Iron Age was notable for the development of the ‘animal’ style, the wide use of precious metals, mainly gold, and the invention of new technologies: engraving, embossing with the bas-relief, granulation, inlay, cold gilding, and introducing colour stones into the structure of articles as well. By the example of Issyk burial mound we can see that men wore earrings, torcs, rings, bracelets, barrettes, decorative belts, and also trimmed their clothes and footwear with metal plaques [8]. And if in the Bronze Age bronze decorations predominated and gold ones were a rare case, then in the 7th–5th centuries BC gold items prevailed. Sakas’ treasures found at the territory of Kazakhstan in Issyk burial mound and such burial grounds as Bes-Shatyr, Kargaly, Altyn-Emel, Teghysken, Uigarak, and Berel are ascribed to the masterpieces of jeweler’s art having the universal importance [113; 8; 9; 7]. According to the social and economic formation, ideological views, and, to some extent, as a result of estheticism of totemic notions, the animal world (birds, domestic animals and predators) became not only the prevailing subject in art, but the key associative artistic language to portray all the aspects of the universe as well.

This artistic trend, symbols of which appeared during the Bronze Age, has a wide geographic range: from Egypt and Mesopotamia, Transcaucasia and Northern Caucasus in the 3rd millennium BC, Western Asia, India and China in the 2nd millennium BC, to Volga area, Urals, Middle Asia and South Siberia in the 1st millennium BC. Everywhere along this area the archeological excavations demonstrate common features

Сақ темір қанжарының
бөлігі. Б.з.б. V ғ.

Фрагмент железного
акинака саков. V в. до н.э.

Restoration
The fragment of the Saka's
iron akinak. The 5th c. BC

Сақтардың алтын бұйымдары.
Б.з.б. V ғ.

Золотые изделия саков.
V в. до н.э.

The Saka's gold articles.
The 5th c. BC

Сақтардың алтын бұйымдары.
Б.з.б. V ғ.

Золотые изделия. V в. до н.э.

Gold articles. The 5th c. BC